

„PREŠOV V POLSKEJ KAMPANI“

(K PROBLEMATIKE VÝZNAMU PREŠOVA A JEHO OKOLIA V OBDOBÍ ÚČASTI SLOVENSKA NA NACISTICKEJ AGRESII PROTI POĽSKU V ROKU 1939)

PETER CHORVÁT

CHORVÁT, Peter : „Prešov in the Polish Campaign“ (To the problems of the town of Prešov and its surroundings significance in the period of Slovakia's participation in the nazi aggression against Poland in 1939). *Vojenská história*, 4, 2, 2000, pp 107 – 118, Bratislava

The author deals in this material with the issues of direct preparations for involvement of Slovakia into the German anti-Polish campaign and the war events impact upon the town of Prešov and its surroundings. He provides the characteristic of Prešov's position as the second largest town of Slovakia and the seat of political, administrative and security authorities of state power after the Vienna Arbitration. He points out that the importance of Prešov region in the context of the Slovak army activities in the conflict with Hungary during the Small War and with the preparation and course of war against Poland was increasing.

Military History. Slovakia. Importance of Prešov. WW2.

Definitívnym rozbitím Česko-Slovenska v marci 1939 a vyradením horthyovského Maďarska a beckovského Poľska z politického zápasu o Slovensko vytvorením Slovenského štátu zaznamenala nacistická vládna politika v stredoeurópskom priestore ďalší triumf. Prakticky monopolné postavenie Tretej ríše v rozhodovaní o budúcom osude novovytvoreného štátu vyvolávalo značné znepokojenie najmä vo Varšave. Pred Poľskom sa odrazu vynorila reálna hrozba protipoľského priestoru aj na juhu – na Slovensku. Tento, v čoraz väčšej miere evidentný, negatívny trend sa poľskej politike napriek intenzívnemu úsiliu už nepodarilo zmeniť. Situáciu Poľska v tomto ohľade výrazne sťažovali i pretrvávajúce slovensko-poľské pohraničné územné spory a konflikty.

Spočiatku otvorená a nevelmi zrejماً otázka budúcej existencie nového – slovenského štátneho subjektu dostala konkrétnu podobu aj po poľskom odmietnutí nemeckých vojensko-strategických požiadaviek, týkajúcich sa Gdanska a koridoru a s tým recipročne súvisiacich nemeckých návrhov o poľskej územnej kompenzácii na Slovensku. Slovenský štát bol aj preto ako vazalská krajina ponechaný v nacistickej záujmovej sfére a jeho územie už onedlho využívané v konkrétnych prípravách plánu Weiss na prepadnutie Poľska. Dôležitým komponentom, ktorý taktiež podmienil slovenskú zainteresovanosť do tzv. poľskej kampane bolo aj intenzívne úsilie Tisovej vlády o rektifikáciu hraníc s Poľskom – o prinavrátenie tých severoslovenských lokalít, ktoré Poľská republika získala v rokoch 1920, 1924 a 1938.

V súvislosti s prípravou, ale i výslednými formami septembrovej protipoľskej agresie zohrala na slovenskom teritóriu významnú úlohu i vtedajšia metropola východného Slovenska – Prešov.

PREŠOV PRED POĽSKOU KAMPAŇOU

Počas celej existencie predmníchovskej Československej republiky malo mesto Prešov spolu so svojou aglomeráciou z viacerých príčin výrazne provinciálny charakter. K zmene tohto dlhotrvajúceho stavu prispeli najmä politické a štátoprávne zmeny v jeseni 1938, ale aj na jar nasledujúceho roku.

V dôsledku toho, že po Viedenskej arbitráži a následnom okupovaní južných častí Slovenska Maďarskom sa v zábore ocitli i Košice, v Prešove ako druhom najvýznamnejšom sídle regiónu sa sústredili a reorganizovali politické, administratívne a bezpečnostné orgány štátnej moci. Z Košíc sem boli takisto premiestnené niektoré vzdelávacie, kultúrno-spoločenské a zdravotnícke inštitúcie. Prešov sa teda načas stal novou východoslovenskou metropolou a zároveň počtom obyvateľov druhým najväčším mestom na Slovensku. Táto dôležitá zmena však nijako nedokázala radikálne ovplyvniť zlepšenie neutešených hospodárskych pomerov mesta ani okresu.¹

Geograficko-politický význam Prešova ešte stúpol po vyhlásení Slovenského štátu 14. marca 1939.²

Súbežne s politickým dianím, ktoré na Slovensku vyústilo do zmeny režimu, boli roky 1938 a 1939 v centre Šariša úzko späté i s udalosťami vojenského charakteru. Septembrová mobilizácia československej armády, potom odsun jej útvarov a materiálu z územia okupovaného Maďarmi na sever, trvalý záujem maďarských politických a vojenských kruhov o toto územie: všetky tieto faktory pôsobili na situáciu v meste a vyvolávali medzi jeho obyvateľmi neistotu a napätie. Tento stav sa nijako nezmenil ani v „horúcom“ roku 1939.

Dňa 11. marca 1939 príslušníci česko-slovenskej brachiálnej moci strieľali do občanov a študentov prešovských škôl, ktorí demonštratívne manifestovali proti výnimočným dirigistickým opatreniam česko-slovenského generála O. Mézla.³

Ešte koncom tohto mesiaca sa Prešov stal dôležitým činiteľom v operačných plánoch konštituovanej slovenskej armády pri obrane východných hraníc Slovenska pred maďarským útokom (tzv. malá vojna).⁴

Po skončení bojov na východe a podpísaní protokolu o novom vytýčení hraníc medzi Maďarským kráľovstvom a Slovenským štátom sa pomery v meste čiastočne upokojili. Nie však naddlh. Intenzívne úsilie vojenských špičiek nacistického Nemecka o získanie slovenského teritória ako jedného z nástupísk na prepadnutie Poľska naznačovalo, že Prešov rovnako, ale i celé Slovensko bude už onedlho svedkom aj hýbateľom nového vrenia.

V období príprav a aj počas samotného priebehu poľskej kampane sa v otázke významu mesta i jeho okolia dostalo do popredia niekoľko dôležitých momentov:

- využitie výhodnej zemepisnej polohy (blízka slovensko-poľská hranica) operujúcimi slovenskými a nemeckými bojovými jednotkami,
- aktívna účasť tých útvarov slovenskej armády, ktoré podliehali prešovskému vyššiemu veliteľstvu a samozrejme i tých, ktoré boli dislokované v rámci neho priamo v Prešove,
- zainteresovanie administratívnych a bezpečnostných štruktúr v meste,
- využitie potenciálu mesta (hospodárstvo, doprava a spoje, energetické zdroje...),
- nepriame zapojenie civilného obyvateľstva v meste a okolí.

¹ Poľnohospodárstvo Prešovského okresu bolo aj v tomto období na nízkej úrovni. Počtom hospodárstiev síce prevládali malí a strední roľníci, no väčšiu časť pôdy vlastnili tradičné statkárske rodiny. Z priemyselných odvetví bol v Prešove zastúpený drevársky, strojársky, potravinársky a stavebný priemysel. Najvýznamnejším podnikom bol Solivar, ktorý však v roku 1939 pre nedostatok surovín výrobu obmedzil. Ďalej to bola drevárska firma Corona a mlyn vo Veľkom Šariši. Nadpolovičná väčšina obyvateľov okresu bola zamestnaná v tradičných naturálnych odvetviach výroby: v poľnohospodárstve, lesníctve a rybolove. Priemysel zamestnával iba 18 percent občanov. Percentuálny zvyšok predstavovalo obyvateľstvo zamestnané v obchode, peňažníctve, doprave, verejnej službe, slobodných povolaniach, v armáde a inde. Jeho kúpyschopnosť bola nízka.

² Na základe zákona o župnom zriadení z júna 1939 (zákon nadobudol platnosť 1. januára 1940) sa Prešov stal sídlom Šariško-zemplínskej župy. Jej prvým županom sa koncom decembra 1939 stal známy ľudácky exponent Š. Haščík. V tejto funkcii ho v októbri 1940 vystriedal Dr. A. Dudáš.

³ O tejto udalosti z historiografického hľadiska pozri: SEDLÁK, I. a kol.: Dejiny Prešova, 2. zv. Košice 1965, s. 186.; HRONSKÝ, M. – KRIVÁ, A. – ČAPLOVIČ, M.: Vojenské dejiny Slovenska 1914 – 1939, 4. zv. Bratislava 1996, s. 244.; Slovenská sloboda, 2, 1939, č. 60, s. 1.

⁴ K tejto problematike bližšie pozri: STRIEŽENEC, R.: Stráž na východe. Bratislava b. r., s. 108 – 109.; Takisto: RAJNINEC, R.: „Krst ohňom“. Plastic kits revue, 1, 1991, č. 2, s. 3 – 9.; Takisto: Archív Múzea SNP Banská Bystrica (ďalej len AM SNP B. Bystrica), BAJTOŠ, I.: História slovenského Pluku útočnej vozby 1939 – 1944. Fond XII, príř. č. S 88/87, s. 8 – 17.

MESTO VO SVETLE MILITARIZAČNÝCH OPATRENÍ A OPERÁCIÍ SLOVENSKEJ ARMÁDY

Bezprostredné prípravy na útok proti Poľsku z územia Slovenska, ktoré Nemci počas leta 1939 uskutočňovali v podobe nekompromisných požiadaviek voči slovenskej vláde, sa Prešova dotkli už v auguste. Korešpondovali s preventívnymi opatreniami pre prípad vojnového stavu s Poľskom, ktoré ľudácky režim začal vykonávať postupne od 11. augusta. V tejto sfére sa známky nadchádzajúceho konfliktu v meste spočiatku prejavovali aj najkonkrétnejšie.

Slovenskí vojenský činitelia pri realizácii týchto krokov počítali s aktívnou účasťou Vyššieho veliteľstva 3 v Prešove (ďalej VV 3).⁵ Tento orgán veliteľsky „zastrešoval“ vyššiu jednotku (divíziu) slovenskej armády, dislokovanú v posádkach na východnom Slovensku. Na jej čele stál jeden z najschopnejších a najobľúbenejších dôstojníkov slovenskej armády plk. gšt. A. Malár.⁶ Náčelníkom štábu VV 3 bol mjr. gšt. J. Krnáč.

Pokiaľ ide o konkrétne vojenské „nástroje“ mesta, na konci tridsiatych rokov sa v Prešove nachádzali tri samostatné kasárenské komplexy. Súhrnne poskytovali priestor pre niekoľko zložiek vojska (pechota, delostrelectvo, jazdectvo a spojovacie vojsko, dobovo označované ako telegrafné). Konkrétne boli v rámci VV3 v Prešove dislokované: peší pluk 2 (veliteľstvo, prápor I/2, náhradný prápor spolu s rotami – pomocnou, technickou a sprievodných zbraní), delostrelecký pluk 3 (veliteľstvo, oddiely II/3 a III/3, náhradný oddiel s asanačnou rotou a spojovacou batériou), autooddiel III, vozatajská eskadróna 3 a náhradná eskadróna jazdeckej korúhvy 3, telegrafný prápor 2 (telegrafná a bezdrôtová rota). K dôležitým vojenským objektom treba ďalej prirátat vojenskú nemocnicu 3, vojenský žrebčinec vo Veľkom Šariši, odbočku zbrojného skladu 3 a cvičiská v okolí mesta.⁷ Osobitne treba spomenúť poľné letisko v Nižnom Šebeši (dnes Nižná Šebastová, časť Prešova) pri Prešove, ktoré býva v odbornej literatúre označované aj ako IŠĽa alebo Šarišské Lúky.⁸

Tretia vyššia jednotka (divízia) sa dňa 23. augusta stala nosnou časťou skupiny plukovníka Malára. Jej úlohou bola ochrana severných hraníc Slovenska na východ od masívu Vysokých Tatier pred nebezpečenstvom eventuálneho poľského útoku. Skupinu tvorili len mierové počty jednotiek a podliehala jej i tzv. oravská podskupina pplk. J. Imra.

Po vyhlásení bojovej pohotovosti vo vojenských posádkach na Slovensku sa začalo preskupovanie určitých jednotiek armády na sever a severovýchod. Aj do priestoru Prešova sa postupne presúvali útvary rozličných zbraní a služieb slovenskej armády. Presunuté útvary priamo v meste či jeho okolí rozvinuli svoje veliteľstvá a pred operačným nasadením sa tu zdržali kratší alebo dlhší čas. Okrem vojakov sa tu sústreďoval i vojenský materiál, zbrane, strelivo, vojenské dopravné prostriedky atď.

Mobilizácia, ktorá sa začala na Slovensku 26. augusta, prebiehala v Prešove veľmi pomaly. Nebolo to však spôsobené tým, že údajne mnohí mobilizovaní záložníci „se ukrývali v senicích

⁵VV 3 v Prešove vzniklo pri prvej reorganizácii slovenskej armády v máji 1939 z pôvodného veliteľstva VI. zboru v Spišskej Novej Vsi. Svojou činnosťou naň i nadväzovalo. Rovnako ako ostatné dve vyššie veliteľstvá (VV 1 v Trenčíne, VV 2 v Banskej Bystrici) malo prešovské veliteľstvo pôsobnosť oblastnú, správnu a veliteľskú. Zahŕňalo oblasť východného Slovenska vrátane politických okresov Poprad a Dobšiná. Z VV 3 sa pri reorganizácii slovenskej armády v novembri 1939 stalo Veliteľstvo 3. divízie.

⁶O živote a dobe slovenského generála Augusta Malára bližšie pozri: JABLONICKÝ, J.: Generál Malár. Legionár a dôstojník. Historie a vojenství. 39, 1990, č. 5, s. 105 – 126.

⁷V súvislosti s náčrtom prešovských vojenských útvarov a objektov bližšie pozri: Vojenský historický archív Trnava (ďalej len VHA Trnava), Dislokačné prehľady. Fond Vyššie veliteľstvo 3, sign. 11/56.

⁸Poľné letisko bolo zriadené, rovnako ako poľné letisko v Ňaršanoch pri Sabinove, na jeseň 1938 v čase akútneho ohrozenia republiky maďarskými špionážnymi letmi. Počas tzv. malej vojny bola plocha letiska údajne bombardovaná (RAJNINEC, J.: Slovenské letectvo 1939 – 1944, 1. zv. Bratislava MO SR 1997). Otázka vybudovania stáleho letiska pri Prešove zostávala aktuálnou počas celého roka 1939. S jeho výstavbou sa preto začalo už v októbri uvedeného roku.

a jen násilím byli přinuceni odejít do kasáren“.⁹ Išlo skôr o jav podmienený problémami v doprave a ďalšími faktormi. K 1. septembru 1939 boli vojnové počty mobilizovaných útvarov veliteľstva RÁZUS (krycí názov pre VV 3) neúplné.¹⁰ Frapantným prípadom tejto disproporcie bola napríklad neskorá mobilizačná pohotovosť prešovského pešieho pluku 2.¹¹

V posledných dňoch augusta 1939 boli prešovské vojenské objekty ako aj mesto samo už preplnené slovenskými vojakmi. O rozmeroch tohto javu svedčí i nasledujúci príklad. Rota útočnej vozby vyslaná na východ z Turčianskeho Svätého Martina ako podporný prostriedok pre 3. divíziu sa po príchode do Prešova umiestnila v tunajších telegrafných (spojárskych) kasárňach. Všetkých vojakov roty tu však nebolo možné ubytovať. Dôvod bol prozaický – akútny nedostatok voľných ubikácií.¹²

Nie je bez zaujímavosti, že Prešov sa už 29. augusta mohol stať oficiálnym sídlom Veliteľstva slovenskej poľnej armády.¹³

Deň pred začatím vojny – 31. augusta, navštívil mesto veliteľ slovenskej poľnej armády generál Čatloš v sprievode nemeckého generála E. von Engelbrechta – šéfa nemeckého styčného štábu pri Veliteľstve „Bernolák“. Obidvoch vysokých dôstojníkov na námestí Hlinkovej ulice (dnes Hlavná ulica) slávnostne privítal vládny komisár A. Germuška.¹⁴ Môžeme povedať, že táto návšteva bola akýmsi symbolickým ukončením vojnových príprav na spoločné protipol'ské vystúpenie a bola vlastne aj epilógom mieru v Prešove.

Dňa 1. septembra 1939 o 4. 45 ráno vypukla druhá svetová vojna. Slovenská armáda však prekročila poľské hranice až okolo 8. 00. Na jej operáciách sa od prvého dňa konfliktu aktívne podieľala i prešovská 3. divízia.

Zatiaľ čo armáda pôsobila v poľskom pohraničí, Prešov i naďalej prežíval krušné chvíle. Mesto sa nepriamo ocitlo v blízkosti bojiska, preto nepretržite pokračoval transport rozličných slovenských útvarov z celej republiky a neskôr aj nemeckých jednotiek. Mobilizácia prebiehala aj naďalej. V tomto čase došlo k výstavbe tzv. B útvarov, ktoré mali tvoriť zálohu pri prípadných stratách mužstva v poli.

Pre organické zabezpečenie svojich potrieb v pohraničí mala v priestore Prešova 3. divízia dočasne dislokované aj viaceré útvary služieb. Nachádzala sa tu napríklad veterinárna ošetrovňa, muničný sklad, intendančný park, výdajňa pohonných látok (Kapušany), opravovňa vozidiel atď. V prešovskej vojenskej nemocnici boli hospitalizovaní ranení vojaci. Počas Malárovej účasti v poli funkciu vyššieho (oblastného) veliteľa zastával mjr. pech. J. Stenzinger.

Zmena ťažiska operácií slovenskej armády po prvom septembrovom týždni smerom na východ – do priestoru Medzilaboriec podmienila i presun Veliteľstva slovenskej poľnej armády spolu s nemeckým styčným štáбом. Obe zložky sa 8. septembra premiestnili zo Spišskej Novej Vsi do obce Solivar pri Prešove (dnes súčasť mesta). Oficiálnym sídlom štábu slovenského veliteľstva i nemeckého štábu sa pravdepodobne stala budova miestnej školy. Generál Čatloš so svojím štáбом a generál Engelbrecht tu zrejme boli i ubytovaní.¹⁵ Ostatní slovenskí dôs-

⁹Vojenské dějiny Československa, díl IV. (1939 – 1945). Praha 1988, s. 155.

¹⁰VHA Trnava, Vyššie veliteľstvo 3, Č. j. 5091 taj./1. org. 1939, Nástup záložníkov – hlásenie. Fond Veliteľstvo Bernolák, č. kr. 2.

¹¹Do služby k prešovskému pešiemu pluku 2 bolo povolanych 147 dôstojníkov a 6789 mužov. K tomuto dátumu (1. september) však nastúpilo len 26 dôstojníkov a 1358 mužov.

¹²AM SNP B. Bystrica, BAJTOŠ, I.: História slovenského Pluku útočnej vozby 1939 – 1944. Fond XII, príř. č. S 88/87, s. 23.

¹³Aj túto alternatívu „odporučil“ veliteľ 14. nemeckej armády genplk. W. von List veliteľovi jemu podriadenej slovenskej armády gen. F. Čatlošovi pri vzájomnom stretnutí v Žiline 29. augusta. Slovenský generál si však vzhľadom na prítomnosť nemeckých vojsk na Spiši pri už spomínanom prípadnom poľskom útoku vybral druhý „ponúknutý“ variant – Spišskú Novú Ves. Ešte v ten istý deň došlo k etablovaniu Veliteľstva slovenskej poľnej armády (krycí názov Bernolák) v tomto meste. Blížšie pozri: Archív literatúry a umenia, Pamätník národnej kultúry Matice slovenskej Martin, ČATLOŠ, F.: Zápisky z obdobia okt. 1938 – jún 1941. Fond F. Čatloš, sign 129 F 15, s. 115.

¹⁴Slovenská sloboda. 2, 1939, č. 199, č. 2.

¹⁵Štátny okresný archív Prešov (ďalej len ŠOKA Prešov), Pamätná kniha obce Solivar, nezaradený materiál, s. 53.

tojníci jednotlivých oddelení a zložiek Veliteľstva BERNOLÁK sa ubytovali u občanov Solivaru, Sol'nej Bane a celkom výnimočne v obci Šváby a priamo v Prešove.¹⁶

Potrebný kontakt veliteľstva v Solivare s Hlavným vojenským veliteľstvom v Bratislave a bojovými jednotkami sa okrem tradičných dorozumievacích prostriedkov ako hughes a telegraf udržiaval i letecky, kuriérnou službou. Pre ňu bolo výhodne vybraté a využité spomenuté poľné letisko v Nižnom Šebeši.¹⁷ Letisko počas bojov využívali posádky lietadiel viacerých letiek slovenského letectva.¹⁸ Dňa 9. septembra sa tu odohrala tragédia, keď pri nezvládnutí pristávacieho manévru smrteľne havaroval stíhací pilot des. V. Jaloviar (stíhacia letka 49).¹⁹

Pozemné operácie slovenskej armády voči Poľsku sa viac-menej skončili 11. septembra, keď 3. divízia dosiahla líniu Bukowsko – Baligród. Neskôr sa obmedzili len na zaistenie a vyčistenie dobytého územia.

Ani počas tohto obdobia nebola prešovská aglomerácia a jej okolie ušetrené od pohybov slovenských vojsk. Išlo predovšetkým o sťahovanie jednotiek a ich dočasné umiestnenie v okrese.

Situácia sa čiastočne uvoľnila až koncom septembra. Dňa 24. septembra sa etapovito začal presun Veliteľstva poľnej armády zo Solivaru do Vojenských Zrubov pri Novom Smokovci v Tatrách, kde bolo poľné ťaženie oficiálne ukončené. Postupná demobilizácia mužstva sa začala 1. októbra a mnohí živitelia rodín aj z Prešova sa mohli konečne vrátiť domov. Koncom septembra a začiatkom októbra sa prešovské útvary slovenskej armády z poľského ťaženia vrátili do kasární v meste. Prešov bol počas vojny s Poľskom operačne zaujímavý i pre nacistický Wehrmacht.

WEHRMACHT V PREŠOVSKOM REGIÓNE

Po kladnom prijatí nemeckej nóty z 27. augusta 1939 predseda slovenskej vlády Dr. J. Tiso nasledujúceho dňa, 28. augusta v obežníku ústredným úradom oznámil príchod nemeckých vojsk na Slovensko. Informáciu onedlho dostal i Okresný úrad v Prešove, ktorý ju ďalej rozoslal obvodným notariátom a všetkým žandárskym staniciam v okrese. Touto cestou sa nariadenie dostalo aj ku starostom jednotlivých obcí prešovského okresu a civilnému obyvateľstvu. Obežník predsedu vlády 30. augusta v podobe vyhlášky publikoval i denník Slovenská sloboda.²⁰

Otázka využitia regiónu Prešova nemeckou brannou mocou bola v podstate podmienená vývinom strategickej situácie na fronte. V čase, keď prvosledové divízie 14. nemeckej armády po predchádzajúcich prípravách už zo Sliezska, Kysúc, Oravy a Spiša útočili na Poľsko, regióny Prešova a Šariša do týchto pohybov spočiatku neboli konkrétne zainteresované. Na území mesta a okresu sa ani koncom augusta, ani v prvých septembrových dňoch žiadne nemecké jednotky nenachádzali. Predpokladané obranné zoskupenia ireálny odpor poľských armád Kraków a Karpaty v južnom Poľsku si však už zakrátko vynútili zmenu. Nemci „chtiac dosiahnuť obchvat a obkľúčenie poľských oddielov, využívajúc výhodnú polohu Slovenska, nasmerovali do regiónu Prešova a východnej časti tohto kraja ďalšie sily“.²¹

¹⁶VHA Trnava, Adresár dôstojníkov a poddôstojníkov. Fond Veliteľstvo Bernolák, č. kr. 2, inv. č. 45.

¹⁷Na linke Vajnory – Piešťany – Spišská Nová Ves – Prešov a späť až do 25. septembra kuriérsky lietal pozorovací Letov Š-328.356, predisponovaný z detašmanu cvičnej letky vo Vajnorochoch, pilotoval ho rtk. let. E. Čech. Túto úlohu však v dňoch 18., 19. a 21. septembra na tomto stroji a ďalšom Letove Š-328.244 plnila i posádka letky 6 (zvednej letky 64) v zložení pilot – čat. J. Bornemisa, pozorovateľ – čat. J. Lupták.

¹⁸SLAVKOVSKÝ, D.: Vo vzduchu i na zemi. Bratislava 1969; nepriamo uvádza, že letisko pri medzipristátiach bojových letov využívali stroje pozorovacej letky 12. Potvrdená je prítomnosť roja stíhacej letky 49.

¹⁹Bližšie pozri: RAJNINEC, J.: Slovenské letectvo 1939-1944, I. zv. Bratislava 1997, s. 47.

²⁰Slovenská sloboda. 2, 1939, č. 197, s. 1.

²¹PALUCH, J.-ŠMIALEK, W.: 1 pulk strzelców podhalanskich wrzesień 1939. Nowy Sacz 1991, s. 81.

Rozsiahly obchvatný manéver vedený silami nemeckého XVIII. zboru sa začal presunom hlavných častí 1. horskej divízie genmjr. L. Küblerado severného Šariša (úsek Bardejov – Zborov). Pozornosť Nemcov sa takto automaticky sústredila i na Prešov.

Prvý nemecký vojak prišiel do Prešova 5. septembra.²² Patril zrejme do 57. rezervnej divízie genmjr. O. Blümma, ktorej jednotlivé časti sa už onedlho po železnici presúvali do mesta. Po vyložení a zoskupení sa divízia pre chýbajúce priame železničné spojenie s územím severného Zemplína presunula pešími pochodmi cez Giraltovce, Stropkov a Medzilaborce k Lupkovskému priesmyku. Tu 12. septembra prekročila slovensko-poľské hranice, postupujúc za jednotkami prešovskej 3. divízie slovenskej armády.²³

Už o niekoľko dní po presune 57. divízie sa do mesta takisto vlakovou dopravou prepravovali ďalšie nemecké vojská. Boli to útvary 56. (taktiež rezervnej) divízie Wehrmachtu pod velením genmjr. K. Kriebela. Do Prešova prišli pravdepodobne 8. septembra. Vďaka tomu, že maďarská vláda 10. septembra po predchádzajúcej nemeckej žiadosti nepovolila železničný transport tohto zväzku, jednotky z Prešova cez košickú peáž v smere na Lupkovský priesmyk²⁴, sa nemeckí vojaci po niekoľkodňovom odpočinku museli k hranici presúvať taktiež pešky. 56. divízia na predvojnové poľské územie vstúpila 15. septembra.

Obe uvedené nemecké divízie organizačne pôvodne patrili do zálohy Veliteľstva pozemnej armády (OKH), boli vytvorené v rámci druhej vlny mobilizácie v Nemecku.²⁵ K problematike ich pôsobenia na východnom Slovensku môžeme všeobecne konštatovať, že ich úlohou tu bolo v súlade s predchádzajúcimi plánmi posilniť bojujúce pravé krídlo nemeckej 14. Armády – XVIII. armádny zbor. Ich bojová činnosť však bola už viac-menej symbolická vzhľadom na rýchle rozdrvenie a ústup poľských „južných“ armád. Obmedzila sa najmä na zaistenie obsadených území. Špecifickým bodom vo vzťahu nemeckej armády a Prešova počas poľskej kampane bola prítomnosť styčného nemeckého štábu v Solivare.

Oblasť Prešova bola ako tranzitný priestor dôležitá nielen pre nástup, ale aj pre postupné sťahovanie nemeckých útvarov. Napríklad 3. horská divízia, ktorej počas ťaženia velil genmjr. E. Dietl (v nacistickom Nemecku neskôr známy ako „hrdina z Narviku“), sa sem zo Sanktu začala premiestňovať už 14. septembra.²⁶ Preprava víťazných nemeckých jednotiek z Poľska na západ cez Prešov pokračovala i v nasledujúcich týždňoch. Odsun prebiehal bez problémov okrem jednej väčšej dopravnej kolízie.²⁷ Poslední nemeckí vojaci z mesta i okresu definitívne odchádzali koncom októbra a zrejme aj začiatkom novembra, zanechávajúc na železničnej stanici v Kysaku časti poľskej vojnovej koristi (nákladné vozy, prilby, „sumky“...) ²⁸

Nemecké vojská, pohybujúce sa v sledovanom priestore, či už išlo o nástup alebo návrat, naplno využívali ustanovenia, ktoré im prinášala slovenskou vládou prijatá nóta. Opierajúc sa o jej text, vyžadovali od obyvateľstva bezpodmienečné plnenie svojich žiadostí a nariadení. Boli to požiadavky na ubytovanie, stravu, krmivo, dopravné prostriedky, pohonné látky atď. Uspokojovanie potrieb Nemci finančne hradili slovenskou menou a len vo výnimočných prí-

²²Hlíkova dopravná garda (dopravné oddelenie HG) – Vznik a práca. Bratislava 1940, publikácia bez označenia strán.

²³STEBLIK, W.: Odwrót armii „Kraków“ znad Nidy i Dunajca nad San 8. – 13. 9. 1939 r. Działania G. O. „Boruta“ i 10 B. K. zmot. w skladzie armii „Malopolska“. Wojskowy przeglad historyczny. 12, 1967, č. 3, s. 180.

²⁴STEBLIK, W.: c. d., s. 157.

²⁵ZGÓRNIAK, M.: Europa wprzede dniu wojny – Sytuacja militarna w latach 1938 – 1939. Kraków 1993, s. 380.

²⁶STEBLIK, W.: c. d., s. 182.

Pravdepodobne v súvislosti s týmto presunom bola pre potreby nemeckej armády v dňoch 14. – 17. septembra uvoľnená cestná komunikácia Medzilaborce – Humenné – Kapušany – Prešov.

²⁷Dňa 12. októbra v nočných hodinách došlo v Drienovskej Novej Vsi k zrážke dvoch vlakových súprav, z ktorých jedna prepravovala nemeckú pechotu. Výsledkom železničného nešťastia boli štyria mŕtvi a šesťnásť zranených nemeckých vojakov.

²⁸ŠOKA Prešov, Zaistenie majetku rišskonemeckej brannej moci. Fond Okresný úrad v Prešove 1923 – 1945, č. kr. 17.

padoch nemeckou menou v prepočítavacom kurze 1 RM:10 Ks. Súdne orgány ríšskej brannej moci si takisto vyhradzovali právo trestať akékoľvek priestupky zo strany slovenského obyvateľstva voči všetkým jej zložkám (sic!).

Vojaci Wehrmachtu boli na jeseň 1939 dočasne umiestnení nielen priamo v Prešove, ale aj v blízkych obciach okresu. Ich prítomnosť bola napríklad identifikovaná vo Vyšnom Šebeši (dnes Vyšná Šebastová), Nižnom Šebeši (dnes Nižná Šebastová), Svinej, Demjate, Solivare, Solnej Bani a inde.

V Prešove nemecká armáda na ubytovanie dostala budovy viacerých škôl (Štátne slovenské reálne gymnázium, Štátna priemyselná škola, Evanjelické kolegiálne gymnázium...). Pre dôstojníkov bolo zabezpečené ubytovanie aj v súkromí. Podobné priestory na ubytovanie využili aj na prešovskom vidieku.

O správaní nemeckých vojsk na území okresu sa zachovalo viacero informácií. Pomerne kladne sa hodnotí správanie radových nemeckých vojakov najmä v dobových záznamoch obecných kroník. „Boli zdvorilí a slušní“ – konštatoval zapisovateľ kroniky vo Vyšnom Šebeši o nemeckom prechádzajúcom vojsku.²⁹ V Solivare zas nemecké vojsko správaním a disciplínou vzbudzovalo „milú pozornosť civilného obyvateľstva“.³⁰

Čiastočne odlišne hodnotia správanie Nemcov úradné záznamy. Z hlásenia tajného policajného agenta sa napríklad dozvedáme, že niektorí nemeckí dôstojníci sa najmä vo večerných hodinách viackrát správali frivolne.³¹ To isté policajné hlásenie nás zároveň informuje o kontaktoch (pravdepodobne dopredu neplánovaných) medzi nemeckými dôstojníkmi a známymi hungarofilsky orientovanými obyvateľmi mesta.

Pri charakteristike správania nemeckých vojsk v Prešove a v Šarišsko-zemplínskej župe treba poznamenať, že nebolo všade „bezchybné“. Konkrétne v Bardejove sa ubytované jednotky dopustili rabovania a spôsobili značné škody.³²

POLSKÉ LIETADLÁ NAD PREŠOVOM

Sústredovanie slovenských a nemeckých vojsk v prešovskom regióne, jeho značný strategický význam neunikol pozornosti velenia poľskej armády Karpaty. Konkrétnym prejavom poľského záujmu o identifikáciu vojenských pomerov a miery nebezpečenstva z tejto a iných partií východného Slovenska, boli začiatkom septembra operácie letectva poľskej armády. Išlo predovšetkým o rekognoskačné lety, vyskytli sa však aj letecké útoky.³³

Dňa 5.septembra do vzdušného priestoru Prešova prenikli poľské lietadlá 31. prieskumnej eskadry a 56. pozorovacej eskadry.³⁴ Počas tohto dňa sa nad mestom objavili pravdepodobne päťkrát. Jedno z poľských lietadiel typu PZL-23 Karas zo stavu 31. eskadry z nízkej výšky zaútočilo na plochu Námestia Pittsburskej dohody (dnes Námestie mieru). Poľský letec guľometnou paľbou zranil šesť nič netušiacich chodcov – civilistov a jedného vojaka slovenskej armády.³⁵

²⁹ Archív obecného úradu Vyšná Šebastová, Pamätná kniha obce Vyšný Šebeš, s. 146.

³⁰ ŠOKA Prešov, Pamätná kniha obce Solivar, nezaraďený materiál, s. 53.

³¹ Štátny oblastný archív Prešov (ďalej len ŠOBA Prešov), Úradné hlásenie k veci maďarskej propagandy u nemeckého vojska. Fond Odbočka Ústredne štátnej bezpečnosti pri Policajnom riaditeľstve v Prešove (1927) 1938 – 1945, č. kr. 24, sign. Mat. 23/21.

³² ŠOBA Prešov, Okresný úrad v Bardejove, Č. j. 16 805/ 39 adm., Nemecké vojsko – zistenie škôd spôsobených plienením. Fond Četnícke a žandárske stanice 1918 – 1944, Žandárska stanica Bardejovské Kúpele, č. kr. 4.

³³ Bližšie pozri: RAJNINEC, J.: c. d., s. 46-47.; Takisto: KUROWSKI, A.: Lotnictwo polskie w 1939 roku. Warszawa 1962, s. 218 – 229.; Takisto: PAWLAK, J.: Pamięci lotników polskich 1918-1945. Warszawa 1998, s. 104 – 106.

³⁴ RAJNINEC, J.: c. d., s. 47.; KUROWSKI, A.: c. d., s. 227.

³⁵ RAJNINEC, J.: c. d., s. 47.; Slovenská sloboda. 2, 1939, č. 203, s. 2.

Poľské letectvo vyvinulo v tomto priestore aktivitu i nasledujúci deň – 6. septembra. Je zaujímavé, že nepriateľské lietadlá sa pri prieskumných letoch zrejme viackrát k Prešovu priblížili z juhu. V dobovej tlači sa dokonca objavilo tvrdenie, že „prichádzajú z maďarskej strany“.³⁶

Pri pokusoch eliminovať leteckú činnosť Poliakov dňa 5. septembra sa prostriedky aktívnej protileteckej obrany v Prešove³⁷ ukázali ako málo účinné. Preto bol v skorých raných hodinách 6. septembra zo Spišskej Novej Vsi na poľné letisko Ňaršany (dnes Ražňany) neďaleko Sabínova presunutý trojčlenný roj slovenských stíhacích lietadiel Avia B-534 stíhacej letky 49.³⁸ Stíhaciemu roju velil čat. F. Hanovec, jeho číslami boli des. V. Jaloviar a des. M. Žiaran.³⁹ Tento presun, ako sa neskôr ukázalo, bol prezieravým taktickým manévrom. Už okolo 8.00 ráno sa k mestu Sabinov v prešovskom smere priblížil poľský pozorovací stroj Lublin R-XI-II z 56. eskadry. Slovenské stíhačky, ktoré okamžite odštartovali, sa vďaka vyššej rýchlosti s narušiteľom stretli už niekoľko kilometrov južnejšie od letiska – nad obcou Ostroviany (dnes Ostrovany). Poľské lietadlo bolo zostrelené a ďalšie, ktoré sa tu medzitým stihlo objaviť, donútené k úniku na sever.⁴⁰

V konfrontácii s poľskými vzdušnými operáciami v dňoch 5. – 6. septembra veliteľstvo Bernolák 7. septembra rozhodlo o výraznom posilnení protileteckej obrany aj Prešova a jeho okolia.⁴¹ Pod ochranou slovenských stíhačov letky 37, dočasne umiestnených na Ňaršianskom letisku a protiletadlových kanónov a guľometov sa ocitli dôležité objekty a priestory nielen priamo v meste, ale aj v obciach Kapušany, Solivar a Ňaršany. Toto opatrenie bolo však už viac-menej zbytočné, keďže poľskí letci sa nad Prešovom už neobjavili.

BEZPEČNOSTNÉ OPATRENIA

S úlohami a aktivitou slovenskej armády i Wehrmachtu počas vojny s Poľskom, bolo v metro-pole Šariša v tomto období priam nevyhnutné udržanie pokoja a bezpečnosti. Samostatne i v spolupráci túto otázku riešili viaceré bezpečnostné orgány. VV 3 (v septembri a októbri prechodne označované ako oblastné veliteľstvo) však regionálne nieslo najväčšiu zodpovednosť. Jeho direktívam sa museli podriaďiť iné orgány, resp. s ním museli spolupracovať.

Druhé (spravodajské) oddelenie VV 3, ktoré viedol stot. pech. J. Markančuk, sa muselo už od začiatku druhej polovice augusta vážne zaoberať problémom rastu utečencov a vojenských

³⁶Slovenská sloboda, 2, 1939, č. 203, s. 2.

³⁷Relatívne „skromné“ prostriedky aktívnej obrany proti lietadlám (OPL) v Prešove, podľa údajov z 1. septembra 1939, reprezentovala skupina OPL (krycí názov Šarfia). Tá podliehala veliteľstvu obvodu OPL v Spišskej Novej Vsi (krycí názov Ruža). Prešovská protiletecká skupina bola vyzbrojená dvoma batériami protiletadlových kanónov delostreleckého oddielu II/153 a rotou guľometov proti lietadlám. Prešov, rovnako ako priestor ďalších východoslovenských miest, bol taktiež zaradený do „pracovného priestoru“ – operačného pásma stíhacej letky 49 v Spišskej Novej Vsi. Tá podliehala Luftgaukomandu XVII vo Viedni.

³⁸Niektorí autori uvádzajú, že išlo o roj stíhacej letky 45. Vzhľadom na to, že v oficiálnych operačných príkazoch OPL zo septembra 1939 nie je existencia tejto letky potvrdená, je aj jej bojové nasadenie v tomto konflikte sporné.

³⁹RAJNINEC, J.: c. d., s. 47.

⁴⁰Slovák, 21, 1939, č. 205, s. 1.; Archív Obecného úradu Ostrovany, Kronika obce Ostrovany, s. 53.; Spomienky E. Tkáčovej-Bánó na september 1939 (rukopis), dokument v archíve autora; PAWLAK, J.: Pamięci lotników polskich 1918 – 1945. Warszawa 1998, s. 130.

Zasiahnuté poľské lietadlo sa v plameňoch zrútilo severne od obce Ostroviany. Horiaci vytryskujúci benzín a odlietavajúce súčasti lietadla pred dopadom zapálili hospodársku stavbu (stodolu) patriacu statkárovi maďarského pôvodu D. Bánóvi. Dvojčlenná posádka v zložení pilot – kpr. pil. R. Piasecki, pozorovateľ – por. obs. E. Porada zahynula (pilot zrejme zhorel). Telesné pozostatky oboch poľských letcov boli neskôr prevezené na Mestský cintorín v Prešove, kde spočívajú dodnes. V poľskej vojenskej historiografii sú obaja letci doposiaľ vedení ako nezvestní.

⁴¹VHA Trnava, „Bernolák“, Č. j. 22 143 /Taj. let. 1939, Operačný príkaz OPL č. 2. Fond Veliteľstvo Bernolák, č. kr. 5.

zbehov z územia Poľska a Podkarpatskej Rusi. Bol to vlastne jeden z neklamných príznakov blížiacej sa vojny. Podľa rozkazu pešieho pluku 2 z 22. augusta, s ktorým boli oboznámené žandárske stanice, mali byť všetky zadržané osoby dopravené v sprievode členov HG a FS do zberného tábora v Spišskom Podhradí.⁴² Tu treba spomenúť, že pre utečencov bol neskôr zriadený podobný zberný tábor aj v Cemjate pri Prešove. Ten oficiálne existoval až do 20. septembra, keď bol rozkazom VV 3 zrušený.⁴³ Ďalší utečenci z Poľska zadržaní na Slovensku po tomto termíne, mali byť vracaní späť. Slovenská armáda počas konfliktu získala i zajatcov.⁴⁴ Tí boli v oblasti 3. divízie umiestňovaní do zhromažďovacieho tábora v Gergelaku (dnes Gregorovce).

Na udržiavanie poriadku počas konfliktu v spolupráci s armádou dozeralo aj prešovské Policajné riaditeľstvo. Jeho činnosť v tomto období riadil hlavný radca JUDr. L. Števonka. Z aktív policajného riaditeľstva počas septembra spomenieme len niektoré.

Pred presunom Veliteľstva BERNOLÁK do Solivaru bolo riaditeľstvu z MNO v Bratislave oznámené, aby z mesta a jeho blízkosti odstránilo všetky podozrivé osoby, „hlavne vyzvedačov a rozvratníkov“.⁴⁵

V Prešove sa preto viackrát uskutočnila policajná razia a zadržané osoby z mesta odviezli do tábora v Spišskom Podhradí a do väznice v Ilave. Riaditeľstvo prostredníctvom siete agentov vyšetrovalo na popud VV 3 aj záležitosť „maďarskej agitácie u nemeckého vojska“.

Samozrejme, veľká váha pri udržiavaní poriadku aj v tomto období ležala na pleciah okresného žandárskeho veliteľstva a všetkých staníc v okrese. Na pomoc, ale i na zabezpečenie armády v zázemí Krajiniské veliteľstvo žandárstva v Bratislave 30. augusta rozhodlo poslať do Prešova družstvo poľných žandárov v počte 10+1. Poľnými žandarmi potom podľa potreby disponoval mjr. gšt. J. Krnáč.

Pred agresiou proti Poľsku sa v Prešove aktivizovali i polovojenské organizácie. Oddiely Hlinkovej gardy (HG), ktorá krátko predtým zaznamenala isté organizačné zmeny vo vedení⁴⁶, boli od 28. augusta v pohotovosti. 30. augusta sa v tzv. gardistickej záhrade konalo zhromaždenie všetkých členov HG z Prešova. Miestna organizácia HG (veliteľ – F. Vaňo) počas konfliktu vykonávala niektoré vojenské a zabezpečovacie činnosti. Okrem tunajších gardistov v Prešovskom okrese pôsobili aj pracovné roty HG č. 5 a 6, ktoré utvorilo Hlavné veliteľstvo HG z mužstva druhej zálohy.

Podobne ako HG mala takisto od 28. augusta v Prešove pohotovosť i Hlinkova dopravná garda (HDG) pod vedením A. Biringera. K povinnostiam železničných gardistov patrilo okrem iného až do 6. septembra i vykonávanie strážnej služby pri železničných objektoch, mostoch a na trati.⁴⁷

Keďže Prešovský okres de facto ležal na hraniciach s Maďarskom a vzťahy s južným susedom boli v tomto období tradične napäté, mocenským orgánom pripadlo aj monitorovanie maďarského pohraničia. Sondáže vojensko-politickej situácie v Maďarsku sa uskutočňovali najmä výsluchmi dezertérov a civilných utečencov, ale aj informáciami tajnej služby.

⁴²ŠOBA Prešov, Okresné žandárske veliteľstvo Bardejov, Č. j. 378 dôv./39, Utečenci z Poľska – zberňa – sprav. smernice, Rozkaz pešieho pluku 2. Prešov, Č. j. 2029/Taj. sprav. 39. Fond Četnicke a žandárske stanice 1918 – 1944, Žandárska stanica Bardejovské Kúpele, č. kr. 2.

⁴³ŠOBA Prešov, Okresné žandárske veliteľstvo Bardejov, Č. j. 451 dôv./39, Utečenci z Poľska a Karp. Ukr. – smernice, Rozkaz Vyššieho veliteľstva 3 Prešov, Č. j. 21 538/ dôv. Fond Četnicke a žandárske stanice 1918 – 1944, Žandárska stanica Bardejovské Kúpele, č. kr. 2.

⁴⁴Bližšie pozri: PEJS, O.: Poľští zajatci z války německo-polské na Slovensku. Vojenská história, 3, 1999, č. 1, s. 20 – 37.

⁴⁵ŠOBA Prešov, Úradný záznam o bezpečnostných opatreniach pre presun armádneho veliteľstva. Fond Odbočka Ústredne štátnej bezpečnosti (1927) 1938 – 1945, č. kr. 2, sign. Mat 48/73.

⁴⁶Na základe rozhodnutia hlavného veliteľa HG na Slovensku A. Macha došlo 24. augusta k vymenovaniu župných a okresných veliteľov gardy. Župným veliteľom HG v Prešove sa stal Ing. J. Kručko, za jeho zástupcu bol zvolený T. Bošňák. Post okresného veliteľa zaujal A. Sabol-Palko, jeho zástupcom bol menovaný J. Baláž.

⁴⁷Hlinkova dopravná garda (Dopravné oddelenie HG). Vznik a práca. Bratislava 1940, publikácia bez označenia strán.

Na realizácii bezproblémového chodu života okolia vo výnimočnej situácii sa mali podieľať aj civilisti. V tlači sa objavili články informujúce o nebezpečenstve leteckého útoku a v zhode s tým aj o dôležitosti civilnej protileteckej ochrany (CPO). V Prešove bol práve preto zorganizovaný kurz Civilnej protileteckej ochrany a okrem neho i kurz Červeného kríža.⁴⁸

Za „bezpečnostné opatrenia“ treba označiť aj diskrimináciu príslušníkov slovenskej armády židovského vierovyznania. Nariadením MNO z 12. septembra sa definitívne upravovala vojenská povinnosť Židov na pracovnú službu v osobitných pracovných útvaroch a za špecifických (ponižujúcich) podmienok. Ani počas vojny s Poľskom v Prešove neutíchala štvavá kampaň voči židovským občanom, ktorú noviny otvorene podporovali.

Vzhľadom na protipolšnú agresiu musíme tu istú pozornosť venovať aj ľavicovému antifašistickému a protivojnovému hnutiu v civilnom sektore, ako aj v armáde. V máji a júni 1939 zvýšenú aktivitu proti režimu a jeho smerovaniu k protipolškej kampani v Prešove a na okolí vyvíjala ilegálna ľavicová mládežnícka organizácia Slovenská revolučná mládež. Zameriavala sa na prácu medzi študentmi a vojakmi, predovšetkým protirežimistickými letákmi a heslami. Koncom júna však jej vedúcich činiteľov (Š. Tarčák, J. Šolc) polícia zatkla a organizácia prestala existovať.⁴⁹ Počas konfliktu netreba preceňovať ani vplyv a činnosť komunistov tzv. Prešovskej oblasti, pôsobiacej v ilegalite. Tí konflikt aj vďaka jeho časovej obmedzenosti výraznejšie neovplyvnili.

V súvislosti s nepokojmi v slovenskej armáde zostáva doposiaľ nevyjasnenou otázka návratu breznianskeho delostreleckého pluku, presúvajúceho sa k poľskej hranici z Kapušian späť do materskej posádky. Dôvodom mala byť údajne „úplná politická nespoľahlivosť“ pluku.⁵⁰

Napriek tomu, že ťaženie proti Poľsku sa koncom septembra skončilo, niektoré dozvuky pretrvávali v nasledujúcom období. Začali sa množiť úteky vojakov zničenej poľskej armády z internačných táborov v Maďarsku, ktorí sa po prekročení hraníc potulovali po celom východnom Slovensku. Hliadky žandárskych staníc Prešovského okresu len v októbri a novembri 1939 zadržali niekoľko desiatok zbehov.⁵¹

Zároveň opačným smerom, lenže organizovane, začali ilegálne prechody členov poľského hnutia odporu z okupovaného Poľska (Generálneho governmentu) do Maďarska.⁵²

Oba vzniknuté problémy muselo riešiť v novembri vytvorené Veliteľstvo 3. divízie.

VOJENSKÝ VÝZNAM A ŽIVOT PREŠOVA

Preferovanie vojenskostrategických dispozícií mesta vo vojnovej epizóde s Poľskom dočasne ovplyvnilo odvetvia hospodárstva, dopravy a spojov, ďalej školstvo, kultúru a vlastný život šarišskej metropoly.

Štatisticky presný počet obyvateľov Prešova z roku 1939 nie je celkom zrejímavý.⁵³ Jesenné udalosti však nárazovitým prílevom vojakov pôsobili na demografiu mesta. Počet osôb dočasne

⁴⁸ŠOKA Prešov, Podklady k Mestskej kronike Prešova 1938 – 1940. Nezaradený materiál, s. 214 – 215.

⁴⁹ŠOLC, J.: Revolučná prešovská mládež. In: Pod vedením strany, Sborník spomienok ilegálnych a protifašistických bojovníkov z rokov 1938 – 1945, Bratislava 1959, s. 7 – 27.

⁵⁰Vojenské dejiny Československa, díl IV. (1939 – 1945). Praha 1988, s. 155.

⁵¹ŠOKA Prešov, Správy žandárskych staníc o zadržaní poľských vojenských zbehov. Fond Okresný úrad v Prešove 1923 – 1945, č. kr. 18.

⁵²Bližšie pozri: MARUŠIAK, J.: Poľská kuriérska služba a Slovensko v rokoch 1939 – 1945. Historický časopis. 44, 1996, č. 4, s. 632 – 648; Takisto: RODÁK, J.: Spolupráca poľského hnutia odporu s protifašistickým hnutím na východnom Slovensku. In: Východoslovenská armáda a odboj, Banská Bystrica 1992, s. 145 – 150; Takisto: FILAR, A.: Po stopách tatranských kuriérov. Bratislava 1972.

⁵³Podľa štatistických údajov (SABOL, Š.: Prešov v minulosti a dnes. Bratislava 1943, s. 60) žilo v Prešove v roku 1938 21 066 obyvateľov, no v roku 1940 už 24 363. Porovnaním oboch údajov môžeme predpokladať, že v Prešove v roku 1939 žilo približne viac ako 23 000 obyvateľov.

situovaných na jeho území sa prudko zvýšil o niekoľko tisíc (údajne až na 30 000).⁵⁴ Tento rapidný vzrast priniesol viaceré negatíva, predovšetkým v zásobovaní obyvateľstva vodou a niektorými potravinovými článkami. Na druhej strane však pobyt vojsk v celkovom kontexte paradoxne prispel k dobrej obchodnej bilancii za rok 1939. Najmä nemeckí vojaci kupovali aj také obchodné artikly, ktoré by v mieri „ležali v skladiskách“.⁵⁵

Opačnou záležitosťou bol odchod mobilizovaných mužov v produktívnom veku z domovov k svojim vojskovým telesám. Mobilizácia slovenskej armády sa totiž uskutočnila v nevelmi vhodnom termíne – v období jesenného zberu úrody. To bolo v Šariši zvýraznené aj tým, že kraj mal zväčša agrárny charakter. Slovenskí velitelia museli vzniknutú situáciu riešiť uvoľňovaním vojakov na zberové poľnohospodárske práce.

Septembrová kampaň v Prešove opätovne otvorila problém dopravy a spojenia. Veľmi páľčivou sa ukázala najmä otázka transportu vojsk do pozícií na hraniciach krajiny, resp. opačným smerom. Táto úloha znamenala nápor predovšetkým na železnice. Železničné komunikácie Prešov – Orlov – Plaveč nad Popradom, Prešov – Bardejov, Prešov – Kysak – Margecany a Prešov – Kapušany boli maximálne vyťažené. Nemeckým transportom sa musela dávať prednosť. Ale celkom chýbalo priame železničné spojenie so Zemplínom, ktoré by uľahčilo vojnové operácie. Výstavba trate Prešov – Vranov – Strážske bola v tomto období len v začiatkoch, nehľadiac na to, že mnoho pracujúcich robotníkov muselo koncom augusta a v septembri obliecť rovnošatu slovenskej armády. V tejto súvislosti sa ťažko pociťovala aj strata Košíc. Maďarská vláda vytrvalo odmietala povoliť prechod slovenských a nemeckých vojsk cez košickú peáž. Keď však slovenské jednotky dňa 13. septembra predsa len prešli cez tento železničný uzol, maďarský minister zahraničných vecí I. Csáky na to reagoval „s najväčším vzrušením“, ba dokonca hrozil vojenskými protiopatreniami voči Slovensku.⁵⁶

Okrem železničnej dopravy bola využitá aj cestná sieť. Aj tu sa však prejavili niektoré nedostatky (malá hustota komunikácií, veľká prašnosť vozoviek...).

Zaostalosť v dopravnom systéme na východnom Slovensku všeobecne potvrdzuje tajné hlásenie plk. gšt. A. Malára Hlavnému vojenskému veliteľstvu v Bratislave z 1. septembra, kde sa okrem iného uvádza: „Na východe sú dopravné možnosti veľmi špatné.“⁵⁷

Pokiaľ ide o spoje, Nemci pravdepodobne využívali prešovskú telefonickú centrálu.⁵⁸

Dlhotrvajúci pobyt vojsk v Prešove, ako sme už spomenuli, mal dopad aj na školstvo a kultúru. Keďže školské budovy sa využívali pre armádu, vyučovanie na všetkých prešovských školách bolo v septembri a októbri obmedzené. Vlastné kultúrne podujatia s výnimkou premietania filmových predstavení v kinách Scala a Olympia sa konali len v minimálnej miere. Vojsko bolo dokonca umiestnené v spoločenskej sále Čierny orol. Realitu vojny, ktorá prebiehala iba niekoľko desiatok kilometrov severne od mesta, každodenne pripomínal a dokumentoval denník Slovenská sloboda, vychádzajúci v Prešove pod vedením šéfredaktora J. Gajdoša-Brezu.

Do agresie bolo nepriamo zainteresované aj civilné obyvateľstvo tým, že bez odporu plnily príkazy slovenskej a nemeckej brannej moci. Jeho postoj voči režimu sa teda zatiaľ ukázal ako solidárny.

Atmosféra vyplývajúca zo spoluúčasti Slovenska na agresii proti Poľsku Prešov poznačila predovšetkým od druhej polovice augusta do konca septembra 1939. Niektoré symptómy však pretrvávali aj neskôr.

⁵⁴ŠOKA Prešov, Podklady k Mestskej kronike Prešova 1938 – 1940. Nezaradený materiál, s. 144, 166.

⁵⁵ŠOKA Prešov, c. d., s. 136.

⁵⁶SUŠKO, L.: Zapojovanie Tisovho fašistického režimu do agresívnych plánov nacistického Nemecka v rokoch 1939 – 1940 (K ovládnutiu vojnovohospodárskej výroby a k prípravám a priebehu agresie voči Poľsku). Sešity príspevků k sociálně politické a historické problematice vojenství a armády. 6, 1977, č. 4 – 5, s. 180.

⁵⁷ŠIMUNIČ, P.: Tragédia pri Lipowci. Apológia. I, 1993, č. 5, s. 18.

⁵⁸VHA Trnava, Vyššie veliteľstvo3, Č. j. 5091 taj./1.org. 1939, Nástup záložníkov – hlásenie. Fond Veliteľstvo Bernolák, č. kr. 2.

Prešov v septembrovom poľnom ťažení rovnako ako v marci pri obrane hraníc Slovenska pred maďarským útokom z vojenského hľadiska potvrdil význam. Stal sa dôležitým bodom pre operácie slovenskej a nemeckej armády, konkrétne silu jeho nebezpečenstva si uvedomoval aj poľský protivník. Všetky tieto prvky naplno zhodnotili Nemci, keď o rok neskôr, v novembri 1940, v Prešove zriadili vojenský konzulát.

Obyvateľstvo Prešova a vôbec východného Slovenska sa prostredníctvom účasti na agresii mohlo prvý raz, ale nie naposledy zoznámiť s nemeckou brannou mocou. Mnohým starším Prešovčanom však sústreďovanie a pohyby vojsk proti Poľsku istotne pripomenuli nástup rakúsko-uhorských vojsk do masaker prvej svetovej vojny v tomto regióne v lete 1914. Je preto krutou zhodou okolností, že aj opísané udalosti boli jednou zo súčasť vypuknutia novej svetovej vojny.

Na záver možno poznamenať, že stabilizácia civilných pomerov v meste nemala dlhé trvanie. Pričinili sa o to ďalšie „kapitoly“ práve rozhoreného svetového požiaru, ktoré sa spájali s územím Slovenska. Prepadnutie Sovietskeho zväzu nacistickým Nemeckom v roku 1941, slovenská spoluúčasť a následne ničivý vojnový rok 1944 opätovne potvrdili jeho dôležitosť.

Konkrétnym poukázaním na vojenský význam prešovského regiónu a na okolnosti s tým súvisiace, sme sa pokúsili pregnantnejšie vysvetliť problém poľskej kampane roku 1939. Zároveň si uvedomujeme, že v bohatej vojenskej histórii Prešova je poľská vojna iba „kamenkom v mozaike“.